

ФУНКЦІОНУВАННЯ В ТЕКСТІ ЛЕКСИКО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ СТРУКТУР

УДК 811.11'81'373.46:33

І.М. Вислободська

Національний університет “Львівська політехніка”

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОГО ЗНАЧЕННЯ ФРАЗОВИХ ДІЄСЛІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ ФД З ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ “РУХ”)

© Вислободська І.М., 2007

Досліджено лексико-семантичні особливості вихідних одиниць фразових дієслів (дієслів, прислівників/прийменників) з метою виявлення їх внеску до загальної семантичної структури комплексу. Функціональна переорієнтація розглядається як основна передумова перетворення вільного словосполучення у функціонально-семантичний комплекс – ФД. На прикладі дієслів з ЛСГ “Рух” продемонстровано взаємодію конститuentів ФД у процесі формування їх цілісного значення.

Lexico-semantic peculiarities of primary units of phrasal verbs (verbs, adverbs/prepositions) have been examined in order to reveal their contribution to general semantic structure of a complex. Functional re-orientation is considered as an absolutely essential precondition for transformation of a free word combination into one functional and semantic unity – a phrasal verb. The interaction between PhrV constituents in the process of forming an integral meaning has been demonstrated involving the examples from the lexico-semantic group “Movement”.

Володіючи більш місткою семантичною структурою порівняно з простими дієсловами, фразові дієслова (далі – ФД) сучасної англійської мови є невід’ємним елементом мовної комунікації та вживаються мовцями у багатьох комунікативних сферах з метою більш адекватного вираження їх інтенцій. Водночас для мовознавців ФД являють собою різноманітну в структурному та семантичному аспектах систему, що становить складний об’єкт філологічних досліджень у галузі семантики.

Ця проблематика розглядається у роботах І.Е. Анічкова [1], А.М. Мухіна [3], В.М. Окунева [5], А.Е. Левицького [2], А.Г. Ніколенко [4], А.Г. Kennedy [6], М. Shovel [7], М. Swan [8] та інших мовознавців. Проте багато аспектів семантики ФД залишаються незавершеними: відсутні чіткі критерії ідентифікації ФД, механізм формування та ступінь ідіоматичності їх значення. Проблема полягає не в недоліках досліджень, а в складності самого матеріалу, що спонукає до пошуку нових вирішень цієї проблеми та необхідності аналізу цього прошарку лексики з позицій сучасних течій у мовознавстві.

Актуальність теми зумовлена невивченістю семантичних процесів, що виникають при перетворенні вільного синтаксичного словосполучення: дієслово + прийменник (+ прислівник) у семантично неподільний комплекс – ФД. Лінгвістичні дослідження, що торкалися цього явища, не мають комплексного характеру та зосереджуються лише на окремих, як правило, структурних аспектах ФД. Вирішення цих і суміжних із ними питань сприятиме глибшому усвідомленню процесів формування мовних та концептуальних картин світу, з одного боку, а з іншого, – осягненню алгоритму актуалізації значення компонентів ФД.

Мета роботи – виокремити найчастотніші конституенти ФД сучасної англійської мови залежно від їх здатності до функціональної переорієнтації та семантичної інтеграції з метою створення ФД. Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- виокремити найбільш частотні вихідні одиниці ФД на прикладі дієслів з ЛСГ “Рух”;
- вивчити їх комбінаторні характеристики щодо потенціалу входження до структури ФД;
- проаналізувати роль та специфіку функціональної переорієнтації при формуванні цілісного значення ФД;
- вивести та продемонструвати механізм формування цілісного значення ФД на прикладах дієслів з ЛСГ “Рух”.

Для розв'язання визначених завдань у роботі використано компонентний та контекстуальний методи, різноманітні засоби аналізу словникових дефініцій та кількісний аналіз отриманих даних.

Мова як система, що постійно розвивається, дає змогу аналізувати функціональні особливості її складових у динаміці. Це дає можливість виявити зміни у функціонуванні однієї і тієї самої одиниці мови не лише на “минулому” історичному відрізку її існування, але й у той самий період часу, коли відбуваються певні коливання, зміни, тобто рух. Теоретичною базою функціонального методу є розуміння мови як динамічної системи, що знаходиться у постійному русі та розвитку. Зазначимо, що при функціональному підході акцент переноситься з внутрішньої будови та складу досліджуваного об'єкта на дослідження відношень. Визнання того, що система мови не є жорсткою і незмінною, в той самий період часу підтверджує існування явища динамічного характеру мовної системи в синхронії [2, с. 13]. Для сучасної англійської мови з її чітко вираженим аналітизмом особливо характерні трансформації, пов'язані з функціональною переорієнтацією, яка є найбільш яскравим прикладом прояву динаміки в синхронному стані мови та виникає внаслідок виконання мовною одиницею у висловленні непрототипічної, узуально незакріпленої функції [2, с. 10].

Зазначимо, що досліджувані у цій роботі лексичні одиниці становлять новий тип матеріалу для семантичного аналізу, оскільки у процесі їхнього формування відбуваються певні зрушення у семантиці їх дериваційної основи, тобто існує функціональна переорієнтація їх складових: дієслова, прислівника чи прийменника. Результатом цього процесу є виникнення якісно нових семантичних одиниць з розширеним семантичним обсягом – ФД. У процесі функціональної переорієнтації дієслово як генетично вихідна одиниця дієслівного компонента набуває статусу першого компонента ФД, а прислівник/прийменник трансформується у його другий компонент – постпозитив.

Слідом за А.Е. Левицьким, під функціональною переорієнтацією розуміємо “особливий дериваційний процес, що дає змогу окремим одиницям мови, не змінюючи свою форму, реалізувати нові, нехарактерні для них раніше категоріальні, синтаксичні та прагматичні характеристики” [2, с. 4]. Ці трансформації вихідних одиниць словосполучення у складові компоненти ФД є можливими, на нашу думку, лише тому, що дієслова, прислівники/прийменники, будучи повнозначними номінативними одиницями англійської мови, володіють функцією-потенцією, яка є “схильністю одиниці номінації до набуття певного знакового навантаження, а також до виконання окремих нехарактерних для цієї одиниці семантичних, синтаксичних і прагматичних ролей” [2; 7]. Механізм формування семантики ФД сучасної англійської мови тісно пов'язаний з функціональною переорієнтацією, а вона відбувається завдяки реалізації значного комбінаторного та функціонального потенціалу їхніх вихідних одиниць.

Під ФД у цій роботі розуміємо цілісний синтаксичний та семантичний комплекс, сформований на основі різноступеневої інтеграції семантичних характеристик конститuentів його мотивуючої основи: дієслова, прислівника, прийменника. Вихідні конституенти ФД, маючи функцію – потенцію, розвивають варіативні зони семантики, та в результаті формують єдиний семантичний комплекс. Отже, у випадку ФД функціональна переорієнтація є “глибинний лінгвокогнітивний процес, у результаті якого ФД отримують нові функціонально-семантичні характеристики, не властиві одиницям, генетично з ними пов'язаним” [4, с. 5].

До найчастотніших дієслівних компонентів ФД з ЛСГ “Рух” увійшли десять дієслів, що зареєстровані у переліку найуживаніших лексичних одиниць, поданих у CCEED [11]: *move* – 441, *go* – 401, *leave* – 123, *come* – 116, *walk* – 92, *fall* – 77, *run* – 52, *arrive* – 37, *enter* – 25, *drive* – 24. Використання

значної кількості дієслів руху у ролі дієслівних компонентів ФД сучасної англійської мови зумовлюється самою суттю існування матерії, яка, як відомо, існує у просторі та часі. Найбільш частотними недієслівними компонентами виявилися такі десять постпозитивів у такій послідовності: *up* → 482 ФД, *out* → 410 ФД, *off* → 233 ФД, *in* → 209 ФД, *on* → 199 ФД, *down* → 191 ФД, *away* → 134 ФД, *into* → 112 ФД, *over* → 111 ФД, *around* → 104 ФД, *about* → 88 ФД, *back* → 83 ФД, *upon* → 83 ФД, *for* → 63 ФД. Низькочастотні постпозитиви представлені лексичними одиницями з низьким комбінаторним потенціалом, а саме – від десяти та менше семантичних комплексів (*apart, behind, forward* → 10 ФД, *under* → 9 ФД, *as* → 8 ФД, *across* → 6 ФД, *above, before* → 5 ФД, etc.). Найбільш продуктивними щодо утворення ФД, згідно з результатами нашого дослідження, виявились постпозитиви, вихідними одиницями яких є прислівник (всього 712 ФД – 23 %). Щодо прийменників, то вони є менш продуктивними у формуванні семантичних комплексів (всього 498 ФД – 16,1 %). Отримані дані свідчать про вплив певних критеріїв, що зумовлюють таку нерівномірність у потенції других компонентів входити до складу ФД. Згідно з твердженням А.Г. Ніколенко, “...на здатність етимологічно вихідної одиниці постпозитива до функціонального переорієнтування та входження до складу ФД впливають частота вживання та семантичний обсяг прислівника чи прийменника” [4, с. 11].

Досліджуючи процес утворення ФД на основі десяти дієслів з ЛСГ “Рух” та десяти найчастотніших постпозитивів, нами виявлено таку закономірність: при зростанні частоти вживання дієслова та розширенні його семантичного обсягу зростає також і кількість утворених на його основі ФД. Наше дослідження ґрунтується на структурі *verb + up*, оскільки саме цей постпозитив є першим за частотністю вживання та долучається до формування значень 482 ФД [CCDPhrV, 487].

Механізм формування семантики багатозначного ФД продемонструємо на прикладі комплексу *to run up*. Це ФД має семантичну структуру, що складається із шести ЛСВ [CCDPhrV, 311]:

- 1) to move quickly from a lower position to a higher one;
- 2) if someone runs up to you, they come quickly to where you are;
- 3) if a set of steps or a road runs up to a place, or runs up an area of land, it leads in that direction;
- 4) if someone runs up bills or debts, they start to owe a lot of money because they fail to pay their bills;
- 5) if you run up a piece of clothing, you make it quickly;
- 6) if a flag is run up, it is raised to the top of a flag pole or mast.

При семантизації окремих ЛСВ досліджуваного ФД нами виявлено, що мотивуючими є не усі чотирнадцять ЛСВ дієслівного компонента *run*, а лише чотири: *run 8 – to make a service, course of study etc. available to people*; *run 14 – to move especially quickly, in a particular direction*; *run 15 – to move sth in a particular direction*; *run 17 – to continue for a particular period of time without stopping* [OALD, 1121] та чотири значення постпозитива *up*: *up 1 – movement and position*; *up 3 – preparing and beginning*; *up 5 – approaching*; *up 7 – completing and finishing* [CCDPhrV, Particles Index, 477 – 481]. Покажемо цей процес схематично на рис. 1.

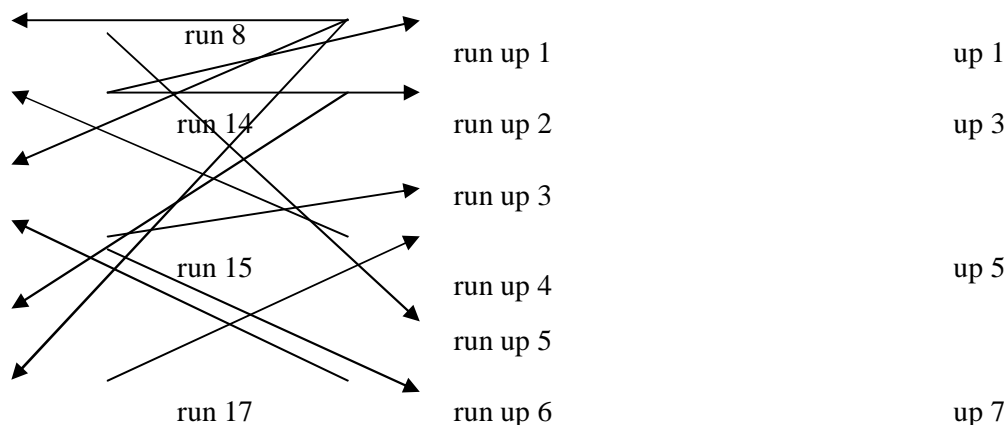

Рис. 1. Механізм формування семантики ФД *to run up*

Аналогічно, за допомогою запропонованого методу виявляємо механізм формування семантичної структури ФД *to move up*, поданої у словниковій статті [CCDPhrV, 226–227]:

- 1) when someone or something moves up, or when you move them up, they go from a lower position to a higher one;
- 2) at school or at work, if you move up or if someone moves you up, you go to a higher level, grade, or class;
- 3) if you ask someone to move up, you are asking them to change their position so that there is more room;
- 4) when soldiers or policemen move up or when they are moved up, they are ordered to go to a particular position and be ready to act;
- 5) if the rate, level, or amount of something moves up, it increases.

Його значення виникають на основі взаємодії таких ЛСВ дієслівного компонента: *move 1 – to change position or make sb/sth change position in a way that can be seen, heard or felt*; *move 3 – to make progress in the way or direction mentioned*; *move 4 – to take action; to do sth.* [OALD, 832] та трьох значень постпозитива *up*: *up 1 – movement and position*; *up 2 – increasing and improving*; *up 3 – preparing and beginning* [CCDPhrV, Particles Index, 477 – 481]. Загальну структуру семантичного обсягу ФД *to move up* показано на рис. 2.

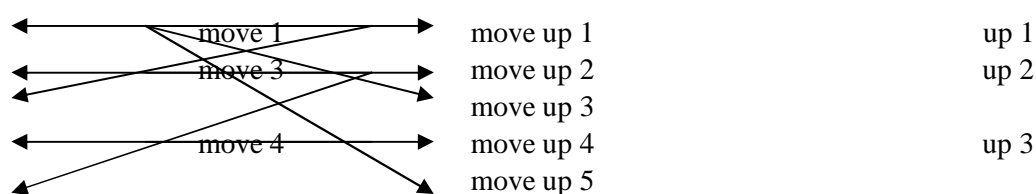

Рис. 2. Механізм формування семантики ФД *to move up*

Загалом результати нашого дослідження доводять, що семантика ФД є результатом семантичної взаємодії значеннєвих компонентів його першого та другого конститuentів. Основними висновками, що були зроблені під час дослідження, є такі твердження:

- найчастотнішими першими та другими компонентами ФД з ЛСГ “Рух” виявилися такі дієслова та постпозитиви: *move, go, leave, come, walk, fall, run, arrive, enter, drive / up, out, off, in, on, down, away, into, over, around, about, back, upon, for*;
- значення цих ФД загалом та його окремих компонентів зокрема, генетично беруть свій початок від відповідних лексичних одиниць: дієслів, прислівників, прийменників;
- семантика компонентів ФД корегується семантичними характеристиками його вихідних одиниць: широкий обсяг семантики вихідної одиниці породжує багатозначність компонента;
- прислівник як дериваційна основа майбутнього постпозитива є більш продуктивним у породженні ФД та проявляє більшу потенцію до функціональної переорієнтації у його складі, аніж прийменник;
- функціональна переорієнтація у межах ФД є основною передумовою перетворення змінного роздільно оформленого словосполучення з цих компонентів на цілісний семантично-функціональний комплекс – ФД;
- продемонстрований механізм взаємодії компонентів ФД з метою формування цілісного значення дає змогу теоретично структурувати його складну структуру з метою адекватного розуміння конкретних смислів у різних контекстах.

ФД мають багатший потенціал актуалізації структурної репрезентації знань порівняно з дієсловами, з якими вони проявляють часткову семантичну спільність. Вони є новою та більш економною формою для забезпечення комунікації. Однак при цьому від продуцента й адресата під час спілкування вимагається володіння достатньою мовною та комунікативною компетенцією для актуалізації можливостей ФД у структурі висловлювання.

1. Аничков И.Е. *Английские адвербиальные послелоги: Автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Горька.* – М., 1946. – 22 с. 2. Левицький А.Е.

Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / КДЛУ. – К., 1999. – 36 с. 3. Мухин А. М. Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы. – Л.: Наука, 1976. – 237 с. 4. Ніколенко А.Г. Лексико-семантичні та функціональні особливості взаємодії компонентів фразових дієслів сучасної англійської мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / КДЛУ. – К., 1999. – 20 с. 5. Окунев В.М. Образования типа carry out и их производные в различных функциональных стилях современного английского языка: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 – Ленинабад, 1978. – 172 с. 6. Kennedy A. G. *The Modern English Verb-adverb Combination*. – Stanford: California, University Series, 1920. – №1. – P. 47–112. 7. Shovel M. *Making Sense of Phrasal Verbs*. Prentice Hall International (UK) Limited, 1992. – 96 p. 8. Swan M. *Practical English Usage*. Oxford: Oxford University Press, 1980. – 639 p. 9. CCDPhrV – Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs. – London: Harper Collins Publishers, 1997. – 492 p. 10. OALD – Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed by A. S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 1579 p. 11. CCEED – Collins Cobuild Essential English Dictionary. – Glasgow: William Collins Sons @ Co Ltd, 1988. – 948 p.

УДК: 811.111'37

О.Л. Гасько

Національний університет “Львівська політехніка”

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСЕМНОЇ НАПОВНЕНОСТІ ВУЗЛІВ У ВЕКТОРНОМУ ГРАФІ ТА СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА

(на матеріалі лексико-семантичного поля ‘strong – weak’)

© Гасько О.Л., 2007

Досліджено словотвірні гнізда, охарактеризовані за такими параметрами, як ширина, глибина, лексичний обсяг та валентність. Семантичний обсяг словотвірного гнізда, як і слова, складається з лексико-семантичних варіантів.

Запропонована модифікація традиційного графічного зображення словотвірного гнізда дає змогу візуалізувати його сукупну структуру та ілюструє розвиток семантики гнізда, фіксуючи появу підгнізд.

The derivational families have been characterized by the following parameters: width, depth, lexical volume and valency. Semantic volume of a derivational family, similarly to that of a word, consists of lexical-semantic variants.

The offered modification of the traditional graphic way depicting derivational families allows to visualize their total structure and demonstrates semantic development by marking emerging subfamilies.

Структура словотвірного гнізда організована в такий спосіб, що кожний дериваційний крок є продовженням попереднього. А.Р. Товмасян називає дериваційний крок “динамічним осмисленням словотвірних відношень”. Кожний дериваційний крок характеризується своєю власною семантикою та своїм набором структурно-семантичних моделей, які відображають спосіб словотвору та конкретний словотвірний засіб, у межах якого реалізується словотвірне значення кроку [22, с. 8]. Є.Л. Гінзбург, розглядаючи дериваційний крок як засіб моделювання континуума лексики, називає його кроком мотивації [5, с. 183]. Основи однокореневих слів, які входять до складу гнізд,